

УДК 347.9

Прущак Валерія Євгенівна,

начальник юридичного відділу,

аспірантка кафедри цивільного процесу

Національного університету «Одеська юридична академія»

ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ РОЗВИТКУ АЛЬТЕРНАТИВНИХ СПОСОБІВ ВИРІШЕННЯ СПОРІВ

Постановка проблеми. Актуальності набуває сьогодні пошукефективних способів врегулювання спорів, які виникають у суспільстві. За свідченнями світової історії, суд, як найбільш значимий інститут подолання суперечностей, може виступати лише як останній засіб, коли сторонами вже вичерпано всі можливі варіанти консенсуального вирішення спірної ситуації. Альтернативні способи вирішення спорів вже давно визнані кращимваріантом розв'язання конфлікту та практикуються в багатьох країнах світу. У зв'язку з цим дослідження генезису альтернативних способів вирішення правових спорів є вкрай актуальним.

Стан дослідження теми. Приділяли увагу питанню формування тарозвитку альтернативних способів вирішення спорів багато науковців, серед яких слід виділити роботи Є.О. Борисової, О.М. Бобрової, А.О. Горової, В.В. Землянської, Р.Г. Коваля, Г.І. Єрьоменко, С.І. Калашникової, Ю.А. Михальського, Н.Н. Леннуара, І.В. Панової, Ю.Д. Притики, О.М. Спектр.

Метою цієї статті є дослідження історії становлення та розвитку альтернативних способів вирішення спорів.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Звертаючись до історичних коренів виникнення альтернативних способів вирішення цивільно-правових спорів, необхідно зауважити, що початок впровадження даного феномену сягає сивої давнини. Правильно зазначає В.О. Аболонін, що процедуру врегулювання спірних (конфліктних) ситуацій, які мають юридичне значення у поза-, до-, та судовому порядку, розглядати як щось абсолютно невідоме вітчизняному

праву навряд чи можливо [1, с. 21–27], адже саме спори та конфлікти є невід'ємною частиною будь-якого суспільства, а метою кожної держави стає не тільки їхнє якнайшвидше врегулювання, а й запобігання появі нових суперечностей.

За всю тривалу еволюцію, примирні процедури застосовувалися у різні часи різними народами та у різний спосіб. Таким чином першим, згаданим в історії способом вирішення спору, стає силове протиборство, де виживає найсильніший. Так, Стародавній Вавилон і Фінська цивілізація, Стародавня Греція та Стародавній Рим знали три основні шляхи вирішення спорів того часу: за допомогою сили, права або інтересів. Перший (антиправовий) підхід означає, що сторона, яка має більшу силу та фізичні переваги, пригнічуючи тим самим іншу сторону, здобуває перемогу. Другий підхід надає змогу шляхом використання певних правил, інструкцій та директивів того часу, застосовуючи закон, вирішити спір у суді. Третій підхід, ставить перед усім ані фізичні переваги, ані правову регламентацію, а інтереси сторін конфлікту та можливість їхнього забезпечення шляхом мирного його подолання [6, с. 100].

Таким чином, першою спробою розв'язання суперечностей у часи, коли насильство та сила мали рішучу перевагу, було залучення примирителів. Розуміючи, що вирішення спору шляхом каліцтва та насильства можуть призвести до загрози винищення племені, і з'являються перші особи, яким надається влада примирителя, а кривдник береться під опіку родиною або племенем. Задля запобігання насильству, забезпечення мирного співіснування, роль примирителя відводиться найавторитетнішим вождям або старійшинам,

які будучі у поважному віці та маючи неабиякий досвід, стають посередниками між сторонами спору, виконуючи основне завдання – підтримання порядку, спокою та миру. Така система залучення авторитетів задля врегулювання спорів існувала у безлічі країнах, таких як Стародавній Китай, Стародавній Рим, Стародавня Греція, а також у арабських країнах та Персії.

У Стародавньому Римі примирення сторін конфлікту зазнало окрім розвитку ще й законодавчого оформлення. У Законі XII таблиць вперше передбачалася цілісна концепція мирного врегулювання конфлікту шляхом укладання мирової угоди перед початком судочинства. Таким чином, стадія *in iure* означала «на чому домовляться, про те нехай [позивач] і просить [на судоворінні], а якщо [сторони спору] не приходять до угоди, нехай [вони] до полудня зійдуться для позову на форумі або на коміціумі. Хай присутні обидві сторони по черзі захищають [свою справу]» або «якщо заподіє членушкодження та не помириться з (потерпілим), то нехай і йому самому буде спричинено теж саме» [5]. В історичних пам'ятках стародавнього Риму посередники мали досить різні назви: *medium*, *intercessor*, *interpolator*, *interlocutor*, *interpres*. Надалі, з поступовим розвитком римського права, мирова угода отримує назву *fransactio*, метою якої є припинення спірних взаємовідносин та спірних зобов'язань між сторонами конфлікту.

Таким чином, можна зробити висновок що перший етап зародження та розвитку альтернативних способів вирішення спору має корені ще за часів існування первісного суспільства, тобто його можна назвати дохристиянським періодом, коли посередництво та арбітраж, та не як не суд, не тільки стають природним способом подолання суперечностей, а й засобом встановлення порядку та стабільності.

Наступний, так званий другий період, період християнського середньовіччя відзначається тим, що на рівні з світськими судами починають своє становлення суди церковні. Особливою різницею між шляхами подолання суперечностей між мирською та церковною владою була різна мета: головною метою світської влади було запобігання насильства та використання сили при подоланні конфліктів, натомість влада церковна ставила на меті схилення конфліктуючих сторін до справедливого миру задля людського порятунку душі. Конфлікти як у сім'ях, так і між ними вирішувалися за допомогою церковних судів, що мали на чолі єпископів, пап та інших священнослужителів. Такі

суди користувалися великим моральним впливом та авторитетом. Суспільство за вирішенням спору зверталось до церкви, священнослужителі якої користувались схваленням та допомогою імператорів Римської імперії.

З історичним розвитком та розвитком торгівельних правовідносин настає третій етап розвитку примирних процедур, які набувають неабиякої популярності, адже для підтримання стабільного розвитку торгівлі, забезпечення системи торговельного права необхідне якісне та мирне врегулювання суперечок між купцями та торговцями. Таким чином, наприклад в Середньовічній Франції, усна процедура посередництва стає головним способом врегулювання конфліктів. Вона відбувається за допомогою духовенства, дворян, нотаблів, тобто знову ж таки найавторитетніших осіб [12, с. 32]. Також, основний кодифікований акт того часу – Кодекс Етельреда встановлював: «Якщо в людини є вибір між примиренням та правом, і вона обирає мирову угоду, то вона (мирова угода) буде мати таку ж саму обов'язкову силу, що й судове рішення».

Процедура судового примирення набула своєї значної популярності з прийняттям у 1807 році Цивільного процесуального кодексу Франції, який закріплював таке поняття як «мирові судді». Першочергово сторони зверталися саме до мирових суддів, головним завданням яких було примирення, лише якщо мировим суддям не вдавалося вирішити конфлікт мирними шляхом та домовленостями, сторони могли звертатися до суду з відповідним позовом.

Не тільки Франція, але й інші країни континентальної Європи у цей період використовували мирову угоду як основний засіб врегулювання суперечок, адже на відміну від судового рішення, яке може залишити одну із сторін незадоволеною, тобто дати їй потенційний шанс на насильницький реванш, мирова угода була направлена на мир, взаємну довіру та взаємне забезпечення інтересів кожного. Наприклад, в Англії були започатковані дні примирення, які користувалися одним з основних принципів: «*Pactum legem vincit et amor iudicium*» – угода перевищує право, а мир – судове рішення.

Своєрідною є й українська історія розвитку альтернативних шляхів подолання суперечностей між сторонами спору, яка починається з розвитку силових, анти правових шляхів вирішення спорів за часів, коли за образу кривдника віддавали на свавілля ображеного, а сама особа винуватця конфлікту була об'єктом помсти [8, с. 235]. Такий

конфлікт між сторонами мав два шляхи вирішення: перший, суворий та жорстокий, кровна помста, другий – відмова від помсти та одержання грошового стягнення. Заміна кровної помсти грошовим еквівалентом дає нам можливість розглядати такі дії як досягнення згоди між сторонами правого конфлікту [9, с. 273]. Про це свідчить найдавніша історична пам'ятка «Повість минулих літ», створена літописцями на чолі з Нестором у період XI – XII ст., яка містить текст Договору Русі з Візантією (911 р.), у якому і вказується, особа, яку скривдили чи образили, має право на відшкодування за рахунок кривдника, також відшкодуванню підлягає й особиста образа у вигляді побоїв та матеріальна шкода у вигляді викрадання чужого майна [4, с. 20].

Більш яскраво зароджування компромісно-договірних правовідносин простежується на українських землях за часів Київської Русі в основному кодифікованому акті того часу, у Руській Правді. У цьому збірнику стародавнього руського права зазначалася можливість заміни кровної помсти грошовим викупом за образу, що на думку Н.В. Нестора і було доказом зародження примирення на українських землях [7, с. 165]. Такої ж думки дотримувався і такий вчений як А.М. Яценко, вважаючи, що саме встановлення компенсації скривдженому та своєрідна домовленість між кривдником та скривдженим є прикладом зародження примирення та компромісу як засобів врегулювання соціально-правового конфлікту [13, с. 56]. Іншої точки зору дотримується А.М. Гриб, який вважає, що «не можна розглядати компенсаційні санкції норм Руської правди як примирну процедуру. Адже компенсація завданої шкоди є не зародком примирення, а зародком відновного (компенсаційного правосуддя), бо за завдані моральні та можливо фізичні страждання, за вербальну образу, одна із сторін конфлікту отримує грошові відшкодування, але така компенсація відбувається не за угодою сторін, а за рішенням суду. Отже відсутній наріжний камінь примирної процедури – активність сторін у вирішенні ними спору».

Однак, аналізуючи морально-правові засади та соціально-політичний лад того часу, можна дійти висновку, що інститут примирення не повною мірою розвився та підтримувався суспільством Київської Русі, адже кровна помста потерпілого (або його родичів) кривднику вважалася благородним ділом, проте правові норми «Руської правди» не надавали вичерпної інформації про те, як, у який спосіб та за чією ініціативою має

відбуватися відшкодування завданої шкоди, і чи у такому випадку буде конфлікт вичерпано повною мірою чи ні, а тому і випадки примирення скоріш були винятками, аніж правилом.

Згодом, поступово кровна помста вже не просто відходила на другий план, а і взагалі зникла, натомість громада все частіше вирішувала конфлікти за принципом «примирення та домовленості».

Аналізуючи історичний досвід, можна визначити ще одну альтернативну процедуру примирення, що існувала у XIV ст. на території Київської Русі, а саме у Великому Новгороді – «мировий ряд». Слід зазначити, що це був один з найперших прообразів примирення шляхом залучення нейтрального посередника на території Староруської держави. Так, рядці з числа «добрих людей» мали на меті примирити конфлікуючі сторони через досягнення полюбовної угоди, що базувалася на взаємних поступках, як однієї з головних засад примирення, та закріплювалася у докончальній грамоті.

Процедура примирення сторін конфлікту у різних правових сферах була розповсюджена і протягом XVI – XVII століть, під час влади Литовського князівства, а згодом Польського королівства та протягом дії на українських землях Литовських Статутів, а саме: у 1529 у введеному в дію I Литовського Статуту, у 1566 – II Литовського Статуту, у 1588 – III Литовського Статуту. На території українських земель, що знаходилися у складі Польщі, теж простежується ідея примирення замість кровної помсти. Про це свідчить наявність ідеї примирення шляхом проведення процедури «єднання», яка давала можливість ворогуючим сторонам примиритися. Головною особливістю даної процедури було залучення для її проведення «поєднувачів» – посередників, котрі на своєму засіданні формували умови примирення, тобто «єднання». Той, хто був винуватцем конфліктної ситуації, для «єднання» повинен був виконати основну умову: визнати свою вину, вибачитися перед винним або його родичами та заплатити викуп [2, с. 105]. «Єднання» укладалось у письмовій формі, підписувалось і засвідчувалось печатками свідків (сторонніх людей). Таким чином могли вирішуватися справи майнові, земельні, а також кримінальні. Спір, залагоджений єднанням не підлягав переданню до суду; у випадку звернення до суду з питанням, яке було врегульоване єднанням, позивач підлягав грошовому стягненню у вигляді сплати відповідачу сім кіп грошей, судді – двох кіп грошей, і підсудку – копи грошей [10, с. 91].

Окрім залучення посередників, «єднання» існувало також у формі полюбовного суду, головною

метою якого було добровільне врегулювання спору. Судді полюбовного суду призначалися безпосередньо сторонами процесу та мали назву судді-комісари, проте на відміну від третейського, полюбовний суд міг сприяти прийняттю рішення самими сторонами, чим наближався до ролі посередника у врегулюванні конфлікту. За результатами розгляду полюбовний суд ухвалював компроміс (мирову угоду) сторін конфлікту, підписаний сторонами і засвідчений печатками суддів лист [11, с. 121].

Поступово дія вищезазначених кодифікованих джерел права почала обмежуватися владою царської Російської імперії. У цей час був розроблений проект Кодексу «Права, за якими судиться малоросійський народ». Хоч даний Кодекс, так і залишився проектом та не був схвалений Сенатом, все рівно використовувався як якісний збірник правових норм XVIII століття. За ним, як стверджує Герасимчук О.П., сторони могли примиритись, причому у будь-яких справах, роль суду при цьому була лише фіксуючою та посвідчувальною [3].

Так званий інститут мирного врегулювання спору мав також широке розповсюдження на українських землях і був закріплений у цьому ж кодифікованому нормативному акті того часу «Права, за якими судиться малоросійський народ» (1743 р.). Хоч даний збірник і не розмежував цивільний та кримінальний процеси, проте п. 12 арт. 12 передбачав можливість припинення провадження у справі в разі примирення сторін і звернення до суду з відповідною «мировою чолобитною».

Таким чином, вищевказаний артикул передбачив два види примирення: за участю «мирителів», які обиралися так званими «спірними сторонами», тобто безпосередньо сторонами конфлікту, та мали бути вільними, повнолітніми, добросовісними та обізнаними у праві, – така форма мала назву «полюбовний суд»; безпосереднє досягнення згоди сторонами конфлікту, тобто без участі посередників. Для того, щоб примирення мало юридичну силу, необхідно було дотримання певних умов: 1. добровільність прийняття рішення про примирення (у разі порушення цієї вимоги мирова угода не набувала чинності, а примирення відповідно не відбувалося); 2. Засвідчення угоди підписами обох сторін або їхніх уповноважених осіб. Цікавим є той факт, що майже вперше мирителем могла бути не залучена нейтральна третя особа, а безпосередньо сам суддя, що закріплюється у п. 7 статті 5 глави VII. Також роль

мирителів відводилася і «урядникам градським», тобто представникам місцевої влади.

Подальший розвиток примирних процедур як альтернатива судовому процесу історично пов'язують з виникненням системи комерційних судів, що досить ефективно розвивалася у Російській імперії. Саме в Одесі, як в місті, де розвиток торгівлі за допомогою залучення іноземців був на найвищому рівні, 10 березня 1808 року за ініціативою знаменитого губернатора Новоросійського краю герцога Дюка де Ришельє починає функціонувати перший комерційний суд, основною формою роботи якого стає саме примирна процедура врегулювання спору, а підґрунтям роботи – прийнятий перший російський статут комерційного суду. У подальшому такі суди почали функціонувати у Феодосії й Ізмаїлі, а згодом у таких крупних містах як Кишинів, Москва та Петербург.

Подальший розвиток альтернативних способів вирішення спорів, спричинений процесами глобалізації та модернізації, науково-технічним прогресом, що призвели до своєрідної кризи тогочасної судової системи, слід ототожнювати з формуванням в середині ХХ століття примирних процедур у Сполучених Штатах Америки. Саме в США, країні з високим рівнем розвитку, що традиційно віддавала перевагу судовому способу врегулювання суперечностей, загострюються конфлікти між певними категоріями населення: профспілками та роботодавцями, які потребують нового позасудового шляху вирішення. Таким чином, для їхнього подолання владою створюється спеціальний федеральний орган – Federal Mediation Conciliation Service, FMSC, основною метою якого було стати нейтральним посередником під час врегулювання саме трудових спорів. У той же час вперше з'являється термін «альтернативне вирішення спорів». Центральне місце в системі альтернативного вирішення спорів посідає саме третейський розгляд, який згодом витісняють більш посередницькі, короточасні, демократичні способи, такі як арбітраж-посередництво, міні-суд, медіація, судова медіація, врегулювання спору за участю судді. Надалі задля забезпечення необхідності зменшення кількості справ; більш ефективного, однак швидкого урегулювання спорів; підвищення ефективності суддівської системи, Конгрес США приймає у 1990 році Закон про реформування цивільного судочинства, основною метою якого було покладання на суддівський корпус обов'язку застосування альтернативних способів вирішення спорів.

У подальшому вже в середині ХХ століття курс на вирішення спірних питань шляхом посередництва, спричинений кризою судової системи, що досягла Західної Європи, закріплюється в Європейській Конвенції про захист прав людини та основних свобод, прийнятій 04.11.1950, в якій прямо зазначено, що прийняття справ до судового розгляду можливе тільки після невдалої спроби вирішити спір альтернативним шляхом. Надалі розвиток медіативних процедур прискорюють вироблені світовою спільнотою міжнародні стандарти, що відображаються у прийнятих нормативно-правових актах, зокрема у: Рекомендації Rec (1998) ІЕКомітету міністрів державам-членам Ради Європи щодо медіації в сімейних справах від 21.01.1998, Рекомендації Rec (2001)9 Комітету міністрів державам-членам Ради Європи щодо альтернативного судового розгляду спорів між адміністративними органами і сторонами – приватними особами (адміністра-

тивні справи) від 05.09.2001, Рекомендації Rec (2001)10 Комітету міністрів державам-членам Ради Європи щодо медіації в цивільних справах від 18.09.2002, «Зелена книга» про альтернативне регулювання спорів у цивільному та комерційному праві Комісії Європейських Співтовариств, Типовий закон ЮНСІТРАЛ «Про міжнародну комерційну примирювальну процедуру (2002), а також інших міжнародних актах, які більш детально розглянемо у наступному розділі.

Висновки. Завершуючи поетапне дослідження генезису альтернативних способів вирішення спорів в історії становлення і розвитку примирних процедур, можемо резюмувати, що теоретичне осмислення мирного шляху подолання суперечностей почалося ще у давнину, паралельно з усвідомленням суспільством що примирення протилежних сторін спору є не тільки більш доцільним, доречним, але ще й економічно вигіднішим.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Аболонин В.О. Развитие примирительных процедур в рамках саморегулируемых организаций. *Арбитражный и гражданский процесс*. 2009. № 9.
2. Гайворонська І. Історичний розвиток мирного і компромісного вирішення кримінально-правових конфліктів на українських землях. *Юридична Україна*. 2008. № 5.
3. Генеза статусу потерпілого в історії вітчизняного кримінального процесу. *Часопис Національного університету «Острозька академія»*. Серія *Право*. 2012. № 2 (6). URL: <http://lj.oa.edu.ua/articles/2012/n2/12hopvkr.pdf>.
4. Гриб А.М. Примирення та відновне правосуддя у правовому житті Київської Русі. *Порівняльно-аналітичне право: електронне наук. фахове видання*. 2013. № 2.
5. Законы XII таблиц (Legesduodecem Tabularum). URL: http://kulturoznanie.ru/?work=rome_law_tables.
6. Леннуар Н.Н. Альтернативное разрешение споров: переговоры и медиация. Изд-во Санкт-Петербургского института права имени Принца П.Г. Ольденбургского, 2004.
7. Нестор Н.В. Правове регулювання примирення: історичний погляд. *Держава та регіони*. 2010. № 2.
8. Покровский И.А. История римского права. Санкт-Петербург : Летний Сад, 2002.
9. Саєнко Г. Ретроспектива угоди в кримінальному процесі України. *Національний юридичний журнал теорія та практика*. 2014. № 6.
10. Стефанович П.С. Крестоцелование и отношение к нему Церкви в Древней Руси. *Средневековая Русь* : сб. науч. трудов. Москва : Индрик, 2004. Вып. 5.
11. Цвайгерт К., Кётц Х. Введение в сравнительное правоведение в сфере частного права: В 2 т. Т. 1. Основы. Москва : Международные отношения, 1998.
12. Ясиновський І.Г. Історичний аспект розвитку інституту медіації та сучасні тенденції його розвитку. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Сер.: *Юриспруденція*. 2014. № 102. Т. 1.
13. Ященко А.М. Примирення з потерпілим у механізмі кримінально-правового регулювання : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2006.

Прущак Валерія Євгенівна

ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ РОЗВИТКУ АЛЬТЕРНАТИВНИХ СПОСОБІВ ВИРІШЕННЯ СПОРІВ

У статті досліджено альтернативні способи вирішення спорів, окреслено історичний аспект їх виникнення та розвитку. Досліджено нормативне регулювання та функціонування зазначених способів вирішення спорів у країнах ближнього та дальнього зарубіжжя та проаналізовано положення законодавства, що регулюють їхнє здійснення. У статті також приділено увагу правовому регулюванню цього процесу в Україні. Процедури альтернативного вирішення цивільно-правових спорів охарактеризовано як ефективний механізм примирення сторін.

Ключові слова: альтернативне вирішення спорів, примирні процедури, цивільно-правовий спір, історичні підходи до вирішення конфліктів, посередник.

Прущак Валерія Євгенівна

ИСТОРИЧЕСКИЙ АСПЕКТ РАЗВИТИЯ АЛЬТЕРНАТИВНЫХ СПОСОБОВ РАЗРЕШЕНИЯ СПОРОВ

В статье исследованы альтернативные способы разрешения споров, очерчено исторический аспект их возникновения и развития. Исследовано нормативное регулирование и функционирование данных способов

решения споров в странах ближнего и дальнего зарубежья и проанализировано положения законодательства, что регулируют их осуществление. В статье также уделено внимание правовому регулированию этого процесса в Украине. Процедуры альтернативного решения гражданско-правовых споров охарактеризовано как эффективный механизм примирения сторон.

Ключевые слова: альтернативное разрешение споров, примирительные процедуры, гражданско-правовой спор, исторические подходы к разрешению конфликтов, посредник.

Prushchak Valeriia

THE HISTORICAL ASPECT OF THE DEVELOPMENT ALTERNATIVE WAYS TO RESOLVE THE DISPUTES

Finding effective ways of resolving disputes that arise in society is becoming increasingly relevant today. According to the history of the world, the court, as the most significant institution of conflict resolution, can act only as a last resort, when the parties have already exhausted all possible options for a consensual solution of the disputed situation. Alternative dispute resolution for a longtime has been recognized as the best solution to conflict resolution and has been practiced in many countries around the world. In this regard, the study of the genesis of alternative dispute resolution is highly relevant. Many scholars have paid attention to the formation and development of alternative dispute resolution methods, however, this issue is still not fully understood.

So, this article explores an alternative ways to resolve the disputes, it's outlined the historical aspect of its origin and development. been studied The regulation and operation of mentioned method of resolving the disputes in foreign countries and legislation regulations that regulated implementation of the alternative ways to resolve the disputes in accordance to the legal systems features has been analyzed. The article describes the methods of legal regulation of this process in Ukraine. A step-by-step study of the genesis of alternative ways of resolving disputes in the history of the formation and development of reconciliation procedures, allows us to make conclusion that the settlement of contradictions peacefully began in antiquity. The public became aware that reconciliation between the opposing parties was not only more expedient, appropriate, but also economically advantageous.

Procedures of the alternative way to resolve the disputes described as an effective mechanism of conciliation.

Key words: alternative dispute resolution, conciliatory procedures, civil legal dispute, historical approaches to conflict resolution, negotiator.